

Maşatguly batyr

Category: Kitapcy, Sözlär, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Maşatguly batyr MAŞATGULY BATYR

Heniz oglantakkam, obadaşym, togsana golaýlap aradan çykan goja Mämmet Musa oglunyň aýdan bir gürrüni berk ýadynda galypdyr:

– Maşatguly sakawlap geplärdi. Onsoň, ilki oňa «lal» lakamyny berdiler. Basym batyrlykda ýakasyny tanatdy. Şeýdibem, «batyr» lakamyny aldy. Ol bugdaýreňk, aw atjak bolanda burnuny, maňlaýyny däri ýakyp, gögümtil yz galdyrypdyr. Namysjaň, ejiziň arka dagydy. Bir gezek Eýranyň Türkmenäsährasynda şeýle waka boldy: Bir gelin bardy. Ady ýadynda galmandyr. Şony Magtymgulynyň tiresine degişli bir ýigit, ejesiniň tarapdary bolan ikinji ýigidem gelin edinmek isleýär. Dawalaşyp, ikisem deň wagtda kejebe getirýär. Jedel ula ýazdy. Tire-tire bolup, gan dökmek derejesine ýeteňkirdi. Maşatguly bulara barmady. Onuň ejesi Maşatgula aýtdy. Ol bolsa, agaç telärjigiň üstünde, ak köýnek-balakly arkan düşüp ýatyrdy. Bäşatary-da başunda asylgy.

... – Oglum, gelni meniň adamlaryma bermäge kömek et. Ömrümde senden bir gezek çynlakaý pena isledim. Eger şeýtmeseň... Hawa, eger şeýtmeseň... beren ak süýdümden razy däldirin.

Maşatguly gymyldamady. Ene ýakasyny açyp, gury göwüslerini görkezdi.

Maşatguly syçrap turdy. Bäşataryny kakyp aldy. Sakawlap gepledi:

– E-e-eje, bir çem-çemçe ak süýt b-berdiň. Mu-muny hem-hemme enelerem edýär. Em-emma men neslimden dän-dänmerin.

Maşatgulynyň näme üçin, ilki bada jedele goşulmanlygy belli boldy: Ýa öz tiresinden, ýa-da ejesiniň tiresinden geçmeli.

...Ol bärden baranda märekäniň sesine suw sepilen ýaly boldy. Maşatguly sessiz-üýnsüz kejebäniň başyny sakawylaryň hatar öýüne gönükdirdi. Kemterisinden öňe ümzük atanam bolmady. Şonda Hoja Nepes ogly:

– Wiý, batyr bolmagyň aňsatdygyny. Geläge-de, şeýdibermeli eken – diýdi. Başga biri oňa nagt jogap berdi:

– Oňa Maşatgulyňyňky ýaly, arslan ýürek gerekdir.

Ol günbatar ýomutlaryň akatabaýynyň uzynagynyň sakawy tiresindendir. Onuň ogly, şu mahal ýetmiş iki ýaşyndaky, küm methowuzly, Agöýli aganyň aýtmagyna görä, dädesi Gyzyletrek etrabyňyň «Baýathajy» obasynda doglupdyr. Ol 37-nji ýylyň tutha-tutlugyndan öňräk ata çykan goç ýigitleriň biri. Kimdir bir dökürdeş şahyry:

Maşatguly serhoş ýigdiň biridir,
Dädesi Gara kör dagyň şiridir,
Söweşe ugrasa Alla ýarydyr,
Arslan kimin, Maşatgily batyr sen.

diýen setirlerinde jaýdar aýdypdyr. Onuň baş aýaly bolupdyr: Agöýli aganyň ejesi Ogulnyýaz, Hallymeňli, Akmeňli, Amanbibi, Şasenem. Soňkusy gyrnak aýalydyr. Maşatgulyňyň aýallaryny alşynyň her haýsynyň özboluşly, täsin hekaýatyny aýdýarlar. Şolardan birini okyjylaryň dykgatyna ýetirmegi makul bildik. Üçünji aýaly Akmeňli häzir «Türkmensähranyň Duzolum» diýen ýerinde mekan tutupdyr. Özem altmyş baş ýaşlarynda. Ony sekiz ýaşyndaka Maşatgula adaglapdyrlar. Bu şeýle bolýar: Akmeňliniň dädesi Amangeldi salyr gojuklardan hileli (birini öldürüp, gandar bolan -A.N.) eken. Gojuklar ony tutup, öňünde agyr şert goýýarlar:

– Maşatgulyňy öldürseň ganymyzy geçeris.

Maşatguly beýleki taýpalar bilen birlikde, gojuklaryň-da ogryjümürlerine, ejizlere ganymlyk edýänlerine berl daryşypdyr. Onsoň ony şol töwürdäkiler halamandyrlar.

Maşatguly Güpbaş atly dostuna ýeke gatnaýar eken. Muny Amangeldä habar berýärler. Amangeldi eli ýaragly, tizden-tiz «Goýunlynyň jeňňeline» gidýär. Maşatguly dünýäden habarsyz hiňlenjiräp, şagal ýodajygyndan gelýär. Egni ýapynjaly, uzyn daýaw Amangeldi suw ýaly başatary Maşatgula çeneýär. Gysaýmaly bolanda, näme üçindir, eli saňnyldaýar. Batyrlary öldürmäge şir ýürekli bolmagyň gerek-ä!

Ol pähimlenýär: «Elim titreyär. Belki, başarmaryn. Gülle sowa geçse...dadyma kim ýetişer? Mundan duşmanyň ýene birini öldürenim ýagşy».

Şeýdip, Amangeldi batyry deňinden geçirýär. Gojuklar ony tutup, zyndana saldyrýarlar. Zyndanda öňem dört adam bar eken. Olar dagda çopany öldüripdirler. Olaryň tenine iňňe sokup, ezýet beripdirler. Amangeldini hem şeýdipdirler. Aýaly zzyndan baranda Amangeldi:

– Bi halda men ölýärim. Gör, pelek işini. Men Maşatgulyňy öldürmäge küýlenipdim. Indi meni diňe şo halas edip biler. Batyra aýt, Akmeňlinem adaglap, muzduna berersiň.

Baýrambibi daýza äriniň haýyşyny ýerine ýetrmekden başga çäre galmaýar.

Otuzynjy ýyllaryň kowha-kowlugynda Maşatguly batyr Türkmenähra göçýär. Ol şol ýerde Jüneyit hana gabatlaşýar. Serhetden geçen Jüneyit han «Halatnebiniň» dagynyň «Ýaýlajyk» diýen ýerinde lagerini ýerleşdirýär. Basym Eýran tarapdan ilçiler gelýär. İlçiler matlabyny mälim edýär:

– Han, ýaragyňy tabşyr. Ýer bereli.

Jüneyit hanyň jogaby gysga bolýar:

– Men ýaragymy bermäge däl-de, saklamaga geldim.

Şondan soň, Jüneyit han Gökje dagynyň deresinde söweşe taýynlanýar. Dagyň iki sany uly gädigini bekledýär. Söweş başlanýar. Garşydaşlar aýylganç söweşýärler. Iki tarap-da uly ýitgi çekýär. Emma ýeňiş hiç haýsyna başartmaýar. Ýesirleri getirýärler. Jüneyit han olaryň baryny itden çykarmagy buýurýar. Maşatgulyňyň ýesirleriniň içinde bugdaýreňk, uzynak, daýanykly, görmegeý ýigide gözi düşýär. Batyr dem salymyň içinde: «Elhepus, ýigit bolaýşyňy. Gylyja dözer ýaly däl» diýip oýlanýar hem-de gyzgynu bilen Jüneyit hanyň garşysyna barýar:

– Han aga, bir haýyşym bar.

Jüneyit han «aýdyber» diýen şekilde çalaja baş atýar.

– Şo-şo ýigidi öldürme. G-goýber.

– Garyndaşyňmy?

– T... tanamok. Ýöne owadanlygyna dözemok.

Han ajymtyk ýylgyrýar. Emma öwzaýy düzelmeýär. Sözi geçmedik

Maşatguly gylyjyny hanyň öňüne oklaýar:

– O... onuň deregine meni öldüriň.

Hanyň bu garadan gaýtmaz täze serkerdäni jellada tabşyrmajakdygy oturanlara-da mälimdi. Onsoň ýigidi boşadyp, goýberýärler. «Şu wakadan soň, basym Jüneýit han Owganystana ýola düşýär. Maşatguly galýar. Ol «Duzolumda» ýerleşýär. Az mahaldan goňşy obadan ýaşulular arz edýärler:

– Batyr, Jüneýit handan galanyny eşitdik. Gowy edipsiň. Sen Türkmensähra gerek. Biziň obamyza üç-dört galtaman azar ýamanyny berýär: Mal-gara, pul salgydyny salýar. Bermeseňem suwa salma ýençýärler. Adam-da öldürýärler. Biziň dadymyza sen ýetmeseň, indeýän ýok, bi taýda.

Batyryň gany depesine urýar. Gözleri köz şekilli ýanýar. Ol ýaşululardan galtamanlaryň salgyny alýar. Ol galtamanlary gözläp, ýeke-ýekelikde sataşýar hem-de: «Meniň şo obada, birinde algym bar. Berenok. Kömek ediň» diýip aldap, jeňnele äkidip, öldürýär. Küren obany agyr derdeserden dyndarýar. Maşatgulyň şu wakadan soň, şöhraty hasda artýar. Hakyny alyp bilmedikler, horlanan zenanlar, umuman, kemsidilenler Maşatgulydan kömek sorap, gelip başlaýarlar. Maşatguly ezilenleriň gorag galasyna öwrülýär. Bir gezek ganýokmazlar Maşatgulyň atkeçesini ogurlaýarlar. Batyr ogryny gözlemeýär. Oba kethudasyna: «Atkeçäni tap-da, getirip, goý. Ýogsam, özünü gylyçdan geçirin» diýýär. Şol gije atkeçäni atýataga oklap gidýärler. Maşatguly galtamanlar tarapyndan «talanýar» diýlip çak edilen obalara araba goşulyp, tagmalanan öküzlerini goýberipdir. Köp mahallap, şol syry açylýança, öküzler eltilen obalara Maşatguly bardyr, öýden talaňçylar deprinip bilmändirler. Batyry halamaýanlar ahyry bir çukura tüýkürýärler: «Her etmeli, hesip etmeli, Maşatgulyny öldürmeli». Şeýdibem, amatly pursaty agtaryp gezýärler. Bir gün şeýle wagt tapylýar. Maşatgulyň ýeke özi ýegre dosty Güpbaşynyň öýünde düşleýär. Göki sopynyň ýolbaşçylygyndaky 300-e golaý atly öýüň töweregini gabaýar. Daş çykýan Güpbaşynyň aýaly muny görýär hem-de ýagdaýy habar berýär. Batyr syçyrap turup, ata atlanýar. Nätmeli?.. Ol gylyjyny ýalañaçlap, duşmanlarynyň bir çetine gönügýär. Aljyran atlylar

gülle ýaly gelýän atyň öňünde näderinu bilmeýärler. Olar bu pursata taýyn däl eken. Öňki planlary Maşatgulyň güpbasdy edip, jeňnele ädip öldürmek.

Atlylar ýol berenlerini duýman galýarlar. Hawa, merdanlar şeýdýärler.

Soňra Göki sopy dayhanlardan kärizlerini aljak bolup durka Maşatguly üstünden barýar. Batyr Göki sopyny ýekme-ýek söweşe çagyryýar. Ol milt edip bilmeýär. Maşatguly kärizi eýelerine berýär. Şeýdip, ýyl kerweni geçýär. Bir gün yzy nökerli ýigit Maşatgulydan sorap, obasyna gelýär. Ökde hudožnigiň çeken owadan suratyna çalymdaş geýnülü, güler ýüzli bu ýigidi batyr elini kölegeledip ýiti-ýiti seredip, tanamaýar. Ýigit ahryy özünü Maşatgulyň Jüneyit hanyň penjesinden halas edenligini aýdýar. Ol okapdyr, harby gullukda bolupdyr. Kümmethowza häkim bellenipdir. Häzir onuň haýsy milletdenligi barada iki hili aýdýarlar: Kürt ýa-da ýomutlaryň eýmir tiresinden. Onsoň adyny-da «Mämişir han hem-de Menewçer emir» diýip tutýarlar. Türkmensährada onuň «Mämişir han» ady ýörgünli. Bizem şol ady ulanmagy makul bildik. Mämişir han Maşatguly bilen kyýamatlyk dogan okaşýar. Kümmethowza göçürüp äkidýär. Jedelli meseleleriň adalatly çözülmegine ýardam edýär. Eýran hökümetiniň kanuny häkiminden ýüz tapmadyk ilatyň dogry çözügüt gözläp, Maşatgula baran pursatlary, Mämişir han bilen sataşandan soň-da, dowam edipdir. Bir gezek Baýramguly kethuda döwlet salgydyna bermek üçin, baý adamlaryň malyna degmän, birki düýeli, atly garyplaryňkyny ýygnap başlaýar. Amanmämmed ahun zar-zar aglap, bu ýagdaýy Maşatgula ýetirýär. Sebäbi onuň göz dikip oturan ýekeje atynam elinden alýarlar. Batyr oba baryp görjekdigini aýdýar. Ol geler çeninde ilat tolkunyp bir ýere ýygnanýar. Batyryň bir özk atly-ýaragly gelýär. Nökerlerini galdyryýar. Ol hökümetiň öňe düşýän adamlary Baýramguly kethuda bilen Garahana Dowla ýüzlenýär:

– Barymyz dogan-a. Näme beýdýäňiz?

Olaryň biri:

– Näme etmän, gözünem akdyrjak olaryň – diýip, azymly seslenýär.

Batyr bu garaw görmedikleri ite dönderip, ýençýär. Birki gün

iş edinip garyp-gasarlaryň malyny yzyna berýär. Garahan häkime arz edýär:

– Erkek adamyň äri-hökümdary bir bolmalydyr. Türkmenährada häkim Maşatguly. Jezalandyr ony. Ýogsam, Tährana gideris.

Mämişir han jogaby nagt berýär:

– Garahan, gel, erkeklerçe gürleşeli. Maşatguly kanunda ýazylmadyk meniňem hökümdarym. Eger, Tährana gitmek islemeseňiz ýa-da batyryň garşysyna dildüwşük gurasaňyz tohum-tijiňizi gylyçdan geçirerin. Özüňem, maňa arz edeniňi Maşatguly eşitmesin. Düşnüklimi?

Paltasy daşa degen Garahan yzyna öwrülýär. Maşatguly batyra ömrüniň soňky pursatlarynda-da, ony penalap gelenler köp bolupdyr. Şondan birki sanysyny beýan edeliň. Ýogsam, güýç-kuwwatynyň kemelen mahallary eken.

Häzir Kümmethowuzda diri gezip ýören hebipli tiresinden Rahman magsym bähelke tiresinden Nurjan eşegiň dul gyzyny halaşyp alyp gaçýar.

Gaçmaly pursaty ýigit:

– Meni goldajak ýok. Nirä gideris? – diýip, magşugyna ýüzlenýär.

– Elbetde, Maşatguly batyra.

Olar batyryň öýüne barýarlar. Saklaberýär. Maşatguly aralykda gäwmiş çopany Mämen sakawy Agar ogluny ýaşululary maslahata çagyrmaga iberýär. Nurjan eşegem azy ýaran pyýada eken. Ol hebiplilerden Anna Çakanyň ogly Ussa Çakandan kömek bermegini sorap, näme islese kanagatlandyrjakdygyny aýdýar. Bu habar Maşatgula eşitdirilýär. Batyr dergazap bolup, Ussa Çakana şu sözleri ýetirtdirýär: «Aýagyňy ýorgandan çykarmajak bol». Ýaşlaryň Maşatgulyny penalandygyny bilen Ussa Çakan Nurjan beren sözünden döňýär. Her kim Nurjan eşegiň mal-puluna göz dikmän, kömek bermekden ýüz dönderýär. Ol ahyry Maşatgula deprinip bilmän, başdaş aýaly Ogulnyýazyň üstüne baryp, haýbat atýar:

– Eh-eý, heleý, Maşatgulyny öýüňden çykar.

– Aý, eşegataly, gaýratyň bolsa, Maşatguly şumat Garaçeşmede. Bar üstüne. Ýogsa-da, gabarylyp oturma. Maňlaýyňdan salaryn. Ol ýerde ýatan ýabany almaga ugraýar.

Nurjan eşek dolanýar. Soňra ýaşulular oňa:

«Salgydyňy al-da, razylaş. Beýdip ýörseň, batyryň ýeňse damary gatar» diýýär. Şunuň bilen bu waka tamamlanýar.

Tagan Mürze gaçyp gidýär...

Men Maşatguly batyr hakynda, ony gözi bilen görüp, söhbet açan gojalara sowal berýärin:

– Onuň ýaralanan wagty ýokmy?!

– Elbetde, bar. – Olar biri-birinden öň aýtjak bolşup öňe omzaýarlar:

– Bir gezek agyr ýaralandy. Şonda dädesi bejerdi. Tebipçilikden başy çykardy pahyryň -diýdiler.

Meni köp aýalyň agzybir saklanyşam gyzyklandyrdy. Oňa öz obamyzda jogap berdiler. Muny Maşatguly batyryň ýakyn garyndaşy, segsen onlugy arka atyp aradan çykan Totan Narly gyzy aýdypdyr:

– Maşatguly dädem öýde ýokka gelnejemlerim hyňkyllaşardylar, käte sögüşerdilerem. Bardy-geldi görnäýse seslerinw suw sepilen ýalydyr. Sögüşenlerini bildirmezlerem.

Ol sada, çagagöwüb adam bolupdyr. Bu barada gamyşlyjaly Durdy Sopynyň ogly Gurbanguly aga (lakamy Ni:ni – A.N.) şeýle diýýär:

– Men oglantakkam, Türkmenährada gezdim. Bir gezek at çapysygy boldy. Hiç kim äkidenok. Aglamyşlap durun. Görsem, Maşatguly däde barýar:

– Näme oglum, beýdip dursuň.

– At çapysyga äkidenoklar. Gaýtam kowýarlar.

– Gel, bäre. Kim degýä, onam görübereris.

Ata mündürip aýlaw akitdi. Onuň özüniňem gowy atlary bardy. Çapdyrardy. Baýraklar alardy. Şeýle-de, ölemen awçy eken. Ol 1963-nji ýylda 70 ýaşlarynyň töwereginde Türkmenähranyň Kesikalaň obasynda aradan çykýar. Ady dakylany Kümmethowuzda, gyzyleňek jahyl. Dogany Belligurban Däneatada, ejesi hebipli Naýza pälwanyň aýal dogany Sona ýogalypdyr. Hajygurban, Magtym atly doganlary Kesikalaň obasynda ýaşap ýörler.

Belki, gowgaly ýyllarda janyny orta goýup, ile-güne ýagşylyk eden türkmeniň gerçek oglunyň ady gelejekde ebedileşdiriler.

1992.

Annatagan NURGELDIÝEW. Taryhy şahslar